

7. Лавриненко І. Реформа системи, що не має жодного уявлення про права людини / І. Лавриненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/625-reforma-mvs-militcia>.
8. Гутов А. Демилитаризация милиции обернется ее полным развалом / А. Гутов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gosbalt.ru/main/2010/09/14/771594.html>.
9. Шмагун О. Новая идеология российской милиции / О. Шмагун, А. Новикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://newsland.com/news/detail/id/477865>.
10. Корба Г. Доложили по всей реформе / Г. Корба [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kommersant.ru/doc/2244841>.
11. Банчук О. Реформа МВС як розмова німого з глухим / О. Банчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/06/11/7028726>.
12. Проект Закону України «Про демілітаризацію та упорядкування носіння форменого одягу» : від 03.04.2008 р., № 2328 / Г.Г. Москаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=32221&pf35401=120360>.
13. Закон України «Про міліцію» : від 20.12.1990 р., № 565–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 4. – Ст. 20.
14. Поліція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Поліція>.
15. Федеральный закон «О полиции» : от 07.02.2011 г., № 3-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.consultant.ru/popular/police/115_1.html#p35.
16. Проект Закону України «Про поліцію і поліцейську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravo.org.ua/2011-07-05-15-26-55/2011-07-22-11-19-37/1681-proekt-zakonu-ukrainy-pro-politsiui-i-politseisku-dialnist.html>.
17. Закон України «Про Службу безпеки України» : від 25.03.1992 р., № 2229–XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
18. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» : від 03.04.2003 р., № 661–IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.
19. Принципово – демілітаризація Департаменту з питань виконання покарань та його незалежний статус [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1163161747>.
20. В рамках реформування правоохоронительных органов численность милиции сократится на 20% – заместитель Министра внутренних дел Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/cherkasy/gu/publish/article/124296>.
21. Куда ведет кризис культуры? Опыт междисциплинарных диалогов / под общ. ред. И.М. Клямкина. – М. : Новое издательство, 2011. – 538 с.
22. Чечель И. Шаргунов vs Клямкин: милитаризация / И. Чечель, А. Марков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gefeter.ru/archive/7886>.

УДК 349.2

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE INSTITUTE OF THE JUDICIAL REVIEW OF THE CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENCES IN THE FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Зубов О.С.,

*здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

У науковій статті досліджується історія становлення та розвитку інституту судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, включаючи правопорушення у сфері підприємницької діяльності. Дослідження цієї теми дозволило виявити позитивний історичний досвід передачі повноважень розглядати справи про незначні правопорушення до інших органів державної влади (що в різні історичні періоди дозволяло звільняти суди від надмірного навантаження), сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства та юридичної практики в цій сфері суспільних відносин.

Ключові слова: історія становлення, судова система, юридична відповідальність, судовий розгляд, правосуддя, юрисдикція, навантаження, історичний досвід, удосконалення.

В научной статье исследуется история становления и развития института судебного рассмотрения дел об административных правонарушениях, включая правонарушения в сфере предпринимательской деятельности. Исследование данной темы позволило выявить позитивный исторический опыт передачи полномочий рассматривать дела про незначительные правонарушения другим органам государственной власти (что в различные исторические периоды позволяло освобождать суды от чрезмерной нагрузки), сформулировать конкретные предложения относительно усовершенствования национального законодательства и юридической практики в данной сфере общественных отношений.

Ключевые слова: история становления, судебная система, юридическая ответственность, судебное рассмотрение, правосудие, юрисдикция, нагрузка, исторический опыт, усовершенствование.

The scientific article studies the history of the formation of the institute of the judicial review of the cases of administrative offences, including the offences in the field of entrepreneurial activity. The research of the subject allowed to discover positive historic experience of resigning commissions of reviewing the cases of petty offences to other bodies of state power (in different historic periods it allowed to reduce the strain on the courts), to formulate concrete proposals about improving of the national legislation and judicial practice in this field of social relations.

Key words: history of formation, judicial system, judicial responsibility, judicial review, justice, jurisdiction, strain, historic experience, improving.

Актуальність теми. Формування соціальної правової держави в Україні нерозривно пов'язано з процесом трансформації національного законодавства та вдосконалення юридичної практики. До основних ознак правової держави належать функціонування ефективної, незалежної та неупередженої судової влади, гарантований державою стан правопорядку та високий рівень правової культури громадян. Дослідження історії становлення та розвитку інституту судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, включаючи правопорушення у сфері підприємницької діяльності, дає можливість з'ясувати правову природу відповідного інституту та, використовуючи позитивний історичний досвід, сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства та юридичної практики в цій сфері суспільних відносин.

Дослідженню різних аспектів юридичної відповідальності присвятили свої праці В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, В.М. Бевзенко, В.В. Галунько, І.П. Голосніченко, Г.В. Джагунов, П.В. Діхтєвський, Є.В. Додін, В.В. Доненко, Р.А. Калужний, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль, Т.О. Коломощець, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко, С.В. Петков, В.А. Семеняка, В.Ф. Сіренко, С.Г. Стеценко, Ю.А. Тихомиров, Н.В. Хорошак, Ю.С. Шемшученко, В.К. Шкарупа, Х.П. Ярмакі та інших, праці яких і стали науковим підґрунтям дослідження.

Із останніх досліджень історії судового розгляду справ про адміністративні правопорушення можна назвати роботи В.Д. Гончеренка В.В. Гречишникової, Ю.В. Калашник, С.О. Короєда, П.П. Музиченко, С.А. Ширіної.

Предметом статті є історія становлення інституту судового розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері підприємницької діяльності.

Метою наукової статті є дослідження історії становлення та розвитку інституту судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, включаючи правопорушення у сфері підприємницької діяльності, з метою формулювання конкретних пропозицій щодо реформування чинного законодавства та юридичної практики.

З метою всебічного дослідження окресленої теми та визначення місця й ролі суду в адміністративно-деліктному провадженні доцільно коротко розглянути історію становлення судової системи на українських землях.

На першому етапі в Давньоруській державі суд не був відокремлений від адміністрації. Судові функції здійснював насамперед сам великий київський князь. Князь мав всю державну владу управління й суду. Крім великого київського князя, судові

функції здійснювали посадники, волостелі, тіуни [1, с. 30].

Крім того, у Русі функціонували вотчинний суд, а також общинний суд. У зв'язку із запровадженням на Русі християнства судовими повноваженнями була наділена й церква [2, с. 308–309].

Відомості щодо правосуддя кінця IX–X ст. досить розрізнені та містяться не стільки в законодавчих актах, скільки в творах іноземних, переважно арабських, авторів.

Так, Ібн-Русте (східний вчений-енциклопедист першої половини X ст.) дав короткий, проте цінний опис приводу до суду на початку X ст.: «Когда кто из них имеет дело против другого, то зовут его на суд к царю, перед которым и препираются; когда царь принимает приговор, исполняют то, что он велит...» [3].

З початку XIV ст. розпочалася експансія Литви та Польщі в Україну. Приєднання українських земель до складу сусідніх держав негативно вплинуло на долю української державності: вона була ліквідована. Крім того, захоплення й утримання українських земель польсько-литовськими феодалами поступово обумовило зміни й у судоустрої.

Треба зазначити позитивні риси тогочасної судової системи, а саме: поступове відокремлення судової влади від адміністративної; спроба розмежування компетенції суду за колом справ; початок процесу формування інституту професійних суддів, а також гарантій їх безпеки; вихід на перший план здійснення правосуддя, а не отримання судової платні [4, с. 135–136].

На шлях інквізиційного судочинства Україна перейшла наприкінці XVII ст., коли було розчленовано Польщу, значна частина якої відійшли до Росії, знищено Гетьманщину й Запорозьку Січ, а Крим та південні й південно-західні землі України приєднано до Російської імперії.

В Україні були запроваджені установи на зразок російських. Було ліквідовано Генеральний суд, замість полкових судів у кожній губернії (на які в той час була поділена Україна) створено кримінальні та «гражданські» палати, замість гродських та земських судів – повітові суди. Судочинство було усним і велось українською мовою, а із середини XVIII ст. – російською. Було введено канцелярське судочинство «по формі». Судові рішення, ухвалені в усній формі, записувались у спеціальну книгу, яка називалася «чорною». Ці рішення можна було оскаржити в апеляційному й касаційному порядку. Виконували рішення судів судові урядники, зокрема при магистратах і ратушах існували судові виконавці – возні.

Таким чином, після приєднання до Московської держави Україна деякий час розвивалась як самостійна держава. Водночас царизм розпочинає ціле-

спрямований наступ «на права та вольності» українського народу. У 70–80-ті рр. XVIII ст. в Україні остаточно було ліквідовано гетьманство, зруйновано Запорозьку Січ, закріпачено селянство, створено Малоросійську колегію. У 1831 р. скасовано Магдебурзьке право в лівобережних містах, а в 1842 р. – «Литовський статут».

Незважаючи на окремі заходи гуманного характеру на початку XIX ст., а потім прийняття «Зводу законів Російської імперії» (1832 р.), кримінальний процес залишився інквізиційним, слідство й виконання вироків передавалися до відання поліції, на суд покладался обов'язок схилити обвинуваченого до зізнання. Суд не мав права самостійно досліджувати докази. Він постановляв вирок на підставі показань, отриманих слідством, а сам свідків не допитував. Захисту в суді не існувало. Судове слідство було закритим. Зізнання обвинуваченого поза судом, яке підтверджувалося свідками, було найкращим доказом. Вирок переглядався лише в порядку ревізії, оскільки в той час допускалося дуже обмежене оскарження.

Але ситуація в країні ставала дедалі загрозливішою, тому постала нагальна потреба в проведенні реформ, у тому числі судово-правових.

У другій половині XIX ст. (1864 р.) у Росії проведено судову реформу, яка була радикальною, новаторською: прийнято статuti цивільного, кримінального судочинства, положення про провадження в мирових суддів. Згідно із цією реформою в Україні було введено систему незалежних судів, де засідали професійно підготовлені судді. Суди були відокремлені від адміністрації й навіть за імператором залишилося тільки право помилювання. Було створено важливі гарантії демократичних судових процесів – публічність, гласність судових засідань, принцип змагальності сторін, суд присяжних (мужів довіри) та адвокатуру.

Наприкінці XIX ст. судова система країни складалася з окружних судів, судових палат, волосних мирових судів (найнижча ланка), військових та морських судів. Усю систему очолював Державний Сенат – вищий судовий орган Російської імперії.

Для Галичини й Буковини в цей час австрійською владою було введено повітові, повітові колегіальні, окружні суди й Вищий суд у Львові. На цій території відповідно до австрійського «положення про суд» 1849 р. судова влада відокремлювалася від законодавчої та проголошувалася незалежною.

У пореформені роки в судову систему було внесено понад 700 змін. Суд присяжних був позбавлений права розгляду справ про пресу й політичні злочини, ліквідовано інститут мирових суддів. З 1906 р. в Україні почали діяти військово-польові суди. У роки першої світової війни в судову систему були внесені подальші зміни. Чинне на той час право й судова система діяли до 1917 р. [5].

Початок створенню судової системи України після ліквідації судів колишньої Російської імперії поклала постанова Народного секретаріату Української Республіки від 4 січня 1918 р. «Про введення

народного суду». Нею було ліквідовано всі чинні на той час судові органи, а замість них створено місцеві народні суди: дільничні, повітові, міські.

Також передбачалося, що повітові та міські ради організовуватимуть революційні трибунали, склад і порядок діяльності яких було визначено прийнятим 23 січня 1918 р. Положенням про революційні трибунали. Ні апеляційний, ні касаційний порядок перегляду справ революційним трибуналом не впроваджувався, і суди другої інстанції не створювалися. Кожну справу в разі виявлення «нових істотних обставин» міг переглянути той самий судовий орган.

На Першому з'їзді народних суддів, який відбувся в лютому 1918 р. у м. Харкові, було порушено питання про запровадження порядку перегляду вироків народних судів. Декретом Ради народних комісарів (РНК) Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) від 14 лютого 1919 р. «Про суд» у країні організовано єдиний народний суд. Касаційно-ревізійною інстанцією щодо вироків районних народних судів стали ради народних суддів, які склалися з усіх постійних народних суддів міста чи повіту, а з 26 жовтня 1920 р. – і суддів губернії.

В умовах переходу до мирного будівництва відпала потреба в існуванні революційних трибуналів. Тому 16 грудня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову «Про введення в дію Положення про судострій УСРР». Згідно із цим Положенням створювалася єдина судова система судів – народний суд, губернський суд та Верховний Суд УСРР у складі: президії, пленуму, касаційних і судових колегій у цивільних та кримінальних справах. Крім того, ліквідації підлягали дисциплінарні товариські суди, що існували при губернських професійних радах і повітових об'єднаннях профспілок; особливі сесії народних судів; губернські й окружні (районні) революційні трибунали; губернські районні народні суди; Верховний трибунал і відділ Верховного судового контролю НКЮ УСРР.

У зв'язку з утворенням Союзу РСР, прийняттям у 1924 р. Основ судострою Союзу РСР і союзних республік, а також переходом на триступеневу систему управління в УСРР друга сесія ВУЦВК IX скликання затвердила 23 жовтня 1925 р. нове Положення про судострій УСРР, яким встановлювалася єдина судова система республіки (народні суди, окружні суди, Верховний Суд УСРР). З прийняттям 20 травня 1932 р. постанови ВУЦВК і РНК УСРР про зміну в організації судових органів почали створюватися обласні суди як суди першої та другої касаційно-ревізійної інстанції. У результаті судова система набула такого вигляду: районний суд, обласний суд і Верховний Суд УСРР. З прийняттям наступних нормативних актів ця система фактично не зазнала змін [6].

Слід зазначити, що в Радянському Союзі значна кількість правопорушень у сфері господарської («підприємницької») діяльності відносилася до злочинів, тому відповідні справи розглядалися судами. Особливо суворою була відповідальність за спекуляцію, незаконні валютні операції, адже підприємницька діяльність більшою частиною взагалі була

поза законом. Вже в незалежній Україні довгий час була передбачена кримінальна відповідальність за заняття забороненими видами підприємницької діяльності, спекуляцію, порушення правил торгівлі [7]. Відповідно, справи щодо зазначених правопорушень також розглядалися у суді.

У сучасній Україні питання розгляду судами справ про адміністративні правопорушення, включаючи правопорушення у сфері підприємницької діяльності, є предметом дослідження як науковців, так і практикуючих юристів, адже національні суди переважані розглядом справ про адміністративні правопорушення. У зв'язку із цим вчені-адміністративісти розглядають можливість передачі повноважень щодо розгляду більшості справ про адміністративні правопорушення іншим органам державної влади. С.О. Короєд справедливо зазначає, що у зв'язку з актуальністю питання щодо ліквідації адміністративно-деліктної діяльності судів, доцільно звернутися до історичного аспекту проблеми [8, с. 76–77].

На користь віднесення до юрисдикції суду лише тих правопорушень, які відрізняються підвищеним ступенем суспільної шкідливості (а щодо інших правопорушень – оскарження до суду рішень адміністративних органів (постанов у справах про адміністративні правопорушення) про накладення адміністративних стягнень), свідчить позитивний історичний досвід.

Так, ХІХ ст. відзначилося реформами П.А. Столипіна. Органічною частиною реформ, які були об'явлені П.А. Столипіним, була реформа всієї поліції держави в цілому. Серед нововведень слід звернути увагу на інститут каральних постанов і правил про поліцейський нагляд. Сутність інституту каральних постанов (що був запозичений із західноєвропейської практики) була в тому, що класним поліцейським чинам (не нижче станового пристава) надавалося право щодо малозначних проступків при очевидності скоєння їх певними особами пропонувати винуватим сплатити штраф, а у випадку відмови – притягнути їх до судової відповідальності на загальних підставах [9, с. 13].

Не менш важливим є наступний позитивний приклад передачі повноважень розглядати справи про незначні правопорушення до юрисдикції інших органів державної влади в українській історії.

Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Раднаркому УСРР від 27 липня 1927 р. «Про надання адміністративним органам права вживати заходів адміністративного впливу за маловажні праволомства» для звільнення судових установ від маловажних кримінальних справ і прискорення їх розв'язання виконавчим комітетам було надано право вживати заходи адміністративного впливу за певні маловажні правопорушення [10].

Отже, адміністративно-деліктні повноваження судів почали обмежувати повноваженнями органів управління з метою прискорення розгляду таких справ. Відповідно, до положень Адміністративного кодексу УСРР 1927 р., введеного в дію 1 лютого 1928 р., виконавчим комітетам та радам надавалося право

видавати обов'язкові постанови, які встановлюють відповідальність за злам або невиконання цих обов'язків адміністративним порядком, а за випадки, окремо встановлені в законі, судовим або дисциплінарним порядком. Крім того, цим кодексом розмежувалася адміністративна та судова відповідальність [11; 8, с. 77–80].

Інститут одноособно діючого судді було введено в 1957 р. До його компетенції було віднесено розгляд справ про деякі адміністративні правопорушення. З 1977 р. судді одноособово без участі народних засідателів могли розглядати матеріали припиненої кримінальної справи, направленої до суду для застосування заходів адміністративного стягнення [12, с. 3–4].

Діяльність судів як органів адміністративно-деліктної юрисдикції тривалий час була досить обмеженою й обмежувалася розглядом справ про адміністративні правопорушення, за вчинення яких могло бути накладено адміністративне стягнення у вигляді виправних робіт або адміністративного арешту. Під час прийняття в 1984 р. Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП України) ці правила були дотримані, до компетенції суду було віднесено розгляд справ переважно про адміністративні правопорушення, за які могли бути застосовані вищезазначені стягнення. Із десяти статей КУпАП України, справи за якими були підвідомчі судам, дев'ять передбачали застосування стягнень у вигляді адміністративного арешту, виправних робіт або конфіскації (ст. ст. 44, 51, 145, 157, 160, 173, 178, 181, 185) [13, с. 290; 8, с. 77–80].

На сучасному етапі, відповідно до ст. 221 КУпАП України, судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницькій діяльності, передбачені ст. ст. 155-1, ч. ч. 1, 3 і 4 ст. 156, ст. ст. 160, 162–162-3, 163-1–163-4, ч. 2. ст. 163-7, ст. ст. 163-12, 164, 164-3, 164-5–164-16, 166-1–166-4, ч. ч. 1, 2, 9, 10 ст. 166-6, 166-8–166-12, 166-14–166-18 КУпАП України [14].

Таким чином, тільки в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницькій діяльності судам підвідомча достатньо велика кількість статей КУпАП України. Найбільше суди розглядають справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 155-1 КУпАП України «Порушення порядку проведення розрахунків» (близько 14 700 справ на рік), ст. 160 КУпАП України «Торгівля з рук у невідновлених місцях» (близько 24 100 справ на рік), ст. 163-1 КУпАП України «Порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків» (близько 51 700 справ на рік), ст. 163-2 КУпАП України «Неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів)» (близько 51 900 справ на рік), ст. 163-4 КУпАП України «Порушення порядку утримання та перерахування податку на доходи фізичних осіб і подання відомостей про виплачені доходи»

(близько 18 500 справ на рік), ст. 164 КУпАП України «Порушення порядку провадження господарської діяльності» (близько 15 200 справ на рік) [15].

Основний масив справ про адміністративні правопорушення, які віднесено до юрисдикції суду, у зазначеній сфері суспільних відносин становлять справи в галузі торгівлі (пов'язані з порушенням порядку проведення розрахунків та торгівлею з рук у невстановлених місцях) та галузі фінансів (найбільше правопорушень у сфері оподаткування).

Враховуючи проаналізований позитивний історичний досвід та необхідність розвантаження судів загальної юрисдикції, доцільно передати повноваження щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, а також в галузі фінансів і підприємницької діяльності до юрисдикції інших органів державної влади. Отже, у перспективному Кодексі України про адміністративні проступки до юрисдикції суду доцільно віднести тільки розгляд скарг на постанови в справах про адміністративні правопорушення, що забезпечить належний судовий контроль у цій сфері суспільних відносин.

Нині, враховуючи перевантаження судів розглядом справ про адміністративні правопорушення взагалі та значну частину справ про адміністратив-

ні правопорушення, передбачені ст. 160 КУпАП України «Торгівля з рук у невстановлених місцях», які закриваються у зв'язку із звільненням особи від адміністративної відповідальності за малозначністю, доцільно віднести склад цього правопорушення до юрисдикції органів внутрішніх справ або органів державної податкової служби. Для цього доцільно вилучити із санкції зазначеної статті чинного КУпАП України додаткове адміністративне стягнення у вигляді конфіскації предмета торгівлі. Водночас із метою забезпечення ефективності адміністративної відповідальності доцільно доповнити ст. 160 КУпАП України ч. 3, яка буде передбачати відповідальність за повторне протягом року вичленення правопорушення, передбаченого ч. 1 або ч. 2 ст. 160 КУпАП України. І тільки в санкції (проектованої) ч. 3 доцільно передбачити, окрім штрафу, додаткове адміністративне стягнення у вигляді конфіскації предмета торгівлі. Відповідно, тільки ч. 3 ст. 160 КУпАП України буде відноситися до юрисдикції суду.

Впровадження вищезазначених пропозицій щодо внесення змін до чинного та перспективного КУпАП України дозволить розвантажити суди і, таким чином, звільнити час для розгляду більш «актуальних» справ про адміністративні правопорушення у сфері підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Руська Правда (Просторова редакція) // Хрестоматія з історії держави і права України : [навч. посіб.] : у 2-х т. / за ред. В.Д. Гончеренка. – К. : Ін Юре, 1996. – Т. 1. – С. 30–31.
2. Шапов Я.Н. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI – XIV вв. / Я.Н. Шапов. – М. : Наука, 1972. – 342 с.
3. Известия о Хозарах, Бургасах, Болгарах, Мадьярах, Славянах и Руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн-Даства, неизвестного доселе арабского писателя начала X века, по рукописи Британского музея [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.runivers.ru/lib/book6818/174455/>.
4. Суд і судочинство на українських землях у XIV – XVI ст. / за заг. ред. П.П. Музиченка. – О. : Астропринт, 2000. – 180 с.
5. Історія становлення суду: діяльність судів в період Російської імперії, 1796 – 1919 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vla.court.gov.ua/sud0390/100/30/>.
6. Сторінки історії / Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/2102DE3FFAF70986C2257B040033FDF](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/2102DE3FFAF70986C2257B040033FDF).
7. Кримінальний кодекс України : затверджений Законом УРСР від 28 грудня 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/page>.
8. Короєд С.О. Судовий розгляд справ про адміністративні проступки : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.О. Короєд ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 277 с.
9. Булавин С.П. Историческое наследие П.А. Столыпина в контексте современного реформирования органов внутренних дел Российской Федерации / С.П. Булавин // Административное право и процесс: федеральный научно-практический журнал ; Издательская группа «Юрист», М. – 2012. – № 1. – С. 11–15.
10. Про надання адміністративним органам права вживати заходів адміністративного впливу за маловажні правопорушення : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Раднаркому УСРР від 27 липня 1927 року // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 39. – Ст. 177.
11. Адміністративний кодекс УСРР 1927 року // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1927. – № 63–65. – Ст. 239–240.
12. Павлова Е.С. Применение судьей мер административного взыскания / Е.С. Павлова ; отв. ред. В.В. Шубин. – М. : Юрид. лит., 1987. – 80 с.
13. Лук'янець Д.М. Адміністративно-деліктні відносини в Україні: теорія та практика правового регулювання : [монографія] / Д.М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 369 с.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X (станом на 11 липня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
15. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.